

Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini

mart 2020.

Sadržaj

1. Sažetak.....	4
2. Uvod.....	6
3. Kontekst Bosne i Hercegovine	6
3.1 Demografski podaci.....	6
3.2 Politički kontekst.....	7
3.3 Društveno-ekonomski kontekst	7
3.4 Kontekst rizika od katastrofa i klimatskih promjena	9
4. Poticajno okruženje za prava djece i mladih	9
4.1 Pravni i okviri politika	9
4.2 Javni sektor	10
4.3 Civilno društvo	10
4.4 Privatni sektor	11
5. Pravo na zdravlje	11
5.1 Zdravlje majki i djece.....	11
5.2 Imunizacija.....	12
5.3 Rani rast i razvoj.....	12
5.4 Prehrana	13
5.5 Zagađenost zraka	13
5.6 Upravljanje zdravstvom i njegovo finansiranje	13
6. Pravo na obrazovanje	14
6.1 Odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu.....	14
6.2 Pristup osnovnom i srednjem obrazovanju.....	15
6.3 Kvalitet obrazovanja.....	16
7. Pravo na zaštitu.....	17
7.1 Dječija zaštita	18
7.2 Pravosuđe prilagođeno djeci	18
7.3 Nasilje nad djecom	19
7.4 Djeca bez roditeljskog staranja	20
7.5 Djeca u pokretu.....	21
8.1 Socijalna zaštita.....	22
8.2 Sistemi socijalne zaštite	22
8.4 Ranjive grupe	23
8.4.1 Manjine	23
8.4.2 Djeca sa poteškoćama u razvoju.....	24
8.5 Lokalna samouprava.....	25

9. Zaključci i preporuke 26

1. Sažetak

Ova situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini (BiH) koju je izradio UNICEF daje pregled napretka u ostvarivanju dječijih prava u državi, kao i preostalih izazova. Analiza je zasnovana na širokom spektru izvora podataka, uključujući ankete, kvalitativne studije i administrativne podatke koji se rutinski prikupljaju, a koje su dostavile institucije sa različitih administracijskih nivoa. Analiza primjenjuje pristup zasnovan na ljudskim pravima i u ocjeni trenutnog položaja djece u BiH, rukovodi se Konvencijom o pravima djeteta.

U Analizi je primijenjena perspektiva jednakosti, s posebnim fokusom na najranjivijoj djeci i njihovoj uskraćenosti po osnovu dobi, roda, invaliditeta i mjesta življenja (urbane odnosno ruralne sredine). Unatoč ostvarenom napretku u proteklim godinama u više oblasti dječijih prava, značajne razlike opstaju i dalje, naročito u odnosu na djecu iz romskih zajednica, djecu sa poteškoćama/invaliditetom, djecu u pokretu i drugu ranjivu djecu. Generalno gledano, postoji nedostatak sistemskog praćenja pokazatelja o pravima djece u BiH. U završnom poglavlju Analiza ponavlja nekoliko ključnih izazova za državu, kao i preporuke za njihovo rješavanje. Jedno od ograničenja Analize je manjak ažuriranih reprezentativnih podataka na nivou države u različitim resorima. Posljednje istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) na nivou države je provedeno 2011-2012. godine, pa je broj novijih podataka o djeci ograničen.

Općenito, stope majčinske i dojenačke smrtnosti su značajno poboljšane u proteklim decenijama. Dojenačka smrtnost je opala sa 7,5 na 1.000 živorođenih u 2006. godini na 5,1 na 1.000 živorođenih u 2016. godini. Stopa smrtnosti novorođenčadi je u 2018. bila 4 na 1.000 živorođenih, što je pad u odnosu na 2000. godinu kada je iznosila 7,6, a stopa smrtnosti djece do pet godina starosti je opala sa 9,3 u 2000. godini na 6 na 1.000 živorođenih u 2018. godini. Visoka stopa smrtnosti u prvih 28 dana po rođenju ostaje pitanje kojem i dalje treba posvećivati pažnju. Servisi za rani rast i razvoj, uključujući ranu identifikaciju smetnji u razvoju i ranu intervenciju, nisu u potpunosti institucionalizirani. Stope imunizacije su u opadanju, a epidemije morbila su česta pojava u cijeloj državi. BiH također ostaje jedna od samo tri države u Evropi sa visokim rizikom epidemijepoliomijelitisa zbog niske stope obuhvata imunizacijom. Osim toga, pretilost je u porastu među djecom vrtićke i školske dobi, naročito u urbanim sredinama.

BiH ostvaruje kontinuiran napredak prema postizanju univerzalnog pristupa osnovnom (98%) i srednjem obrazovanju (85%). Ipak, jednak pristup istinski inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju za svu djecu i dalje predstavlja izazov, zbog geografskih razlika u dostupnim uslugama obrazovanja. Obrazovanje u ranom djetinjstvu nije dostupno svoj djeci, a posebno onoj iz ranjivih porodica. Stopa upisa u predškolsko obrazovanje u BiH za djecu od 3 do 6 godina starosti je najniža u Evropi (25%) uz vidljiv nesrazmjer između urbanih i ruralnih sredina, te između zaposlenih i nezaposlenih roditelja. Međutim, 78% petogodišnjaka je u 2018/2019. godini pohađalo obavezne programe predškolskog obrazovanja, što je porast u odnosu na 31% u 2011/2012. godini. U međuvremenu, izuzetno složeno administrativno uređenje i procesi odlučivanja pokazali su se izazovom u usklađivanju propisa o obrazovanju i pružanju usluga širom države. Standardi kvalitete i pristupa obrazovanju još uvijek nisu adekvatni, a u obrazovnim sistemima u BiH postoje ozbiljni nesrazmjeri u ishodima učenja i

socijalnom statusu. Dodatni napori potrebni su i radi povećanja inkluzije djece sa poteškoćama i romske djece u školama.

U proteklom periodu BiH je poduzela mnoge važne korake u reformi sistema dječije zaštite, pri čemu su najznačajniji bili u oblasti pravde za djecu kroz usvajanje i provođenje zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Značajan napredak je ostvaren i u uspostavljanju čvrstog sistema hraniteljstva, kroz usvajanje propisa i politika, dodatnu profesionalizaciju zaposlenih u službama socijalne zaštite i certifikaciju hranitelja. Bez obzira na to, potrebne su dodatne aktivnosti kako bi se osigurala zaštita sve djece od svih oblika nasilja, zlostavljanja i iskorištavanja, te ostvarila veća jednakost u pristupu pravdi i dodatno smanjio broj djece zbrinute u ustanovama. U nastojanju da ni jedno dijete ne bude zapostavljeno potrebno je više ciljanih intervencija za bolju zaštitu, naročito romske djece, djece sa poteškoćama u razvoju i djece migranata i izbjeglica, odnosno djece u pokretu.

Više od polovine stanovništva države je 2010. godine bilo izloženo riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, a nema pokazatelja da se ta situacija značajno izmijenila do danas. Djeca su među najranjivijim kategorijama stanovništva sa konzistentno višim stopama siromaštva u odnosu na opštu populaciju (u 2011. godini 30,6% u odnosu na 23,4% u opštoj populaciji). U najnovijoj anketi o potrošnji domaćinstava iz 2015. godine nije vršeno razvrstavanje podataka o siromaštvu djece. Ukupna davanja za socijalnu pomoć čine približno 4% BDP-a, od čega se oko tri četvrtine isplaćuje nekadašnjim borcima i porodicama boraca. Socijalna isključenost porodica iz ruralnih sredina, romskih porodica i porodica djece sa poteškoćama je multidimenzionalna. Dok su zakonodavne reforme u oblasti socijalne i dječije zaštite u Republici Srpskoj dovele do unapređenja adekvatnosti i obuhvata novčane pomoći za djecu, u Federaciji BiH je nacrt Zakon o podršci obiteljima sa djecom usvojen tek u februaru 2020.

2. Uvod

Ova analiza daje pregled napretka u ostvarivanju dječijih prava u BiH, kao i preostalih izazova. Analiza položaja djece zasnovana je na analizama kvalitativnih i kvantitativnih podataka koje su dostavile institucije i drugi izvori, iako treba napomenuti da je ograničena manjkom ažuriranih reprezentativnih podataka na nivou države. Posljednje istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) na nivou države je provedeno 2011-2012. godine pa je broj novijih podataka o djeci ograničen.

Cilj analize je da se dodatno poveća svijest i razumijevanje problema djece u BiH, te podrže strategije i planovi koji imaju za cilj ispunjavanje obaveza vlasti BiH u pogledu zaštite i promocije prava djeteta u skladu sa domaćim i međunarodnim propisima. Analiza je također namijenjena organizacijama civilnog društva, članovima akademske zajednice i drugim akterima u oblasti dječijih prava.

3. Kontekst Bosne i Hercegovine

3.1 Demografski podaci

Prema podacima iz posljednjeg popisa stanovništva, u državi živi skoro 620.000 djece (u dobi od 0 do 18 godina), što je 18% ukupnog stanovništva, a adolescenti (10-19 godina) čine 11%, dok mladi od 10 do 24 godine čine 19% posto. Oko 60% mladih živi u ruralnim sredinama, gdje je pristup osnovnim uslugama, kao i prilike za zapošljavanje, manji nego u urbanim sredinama.

Mnoge porodice i dobro obrazovani mladi ljudi napuštaju zemlju u potrazi za boljim mogućnostima za sebe i svoju djecu. Kontinuirani odljev mozgova ima značajne implikacije po održivost sistema socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Generalno, BiH spada u grupu zemalja sa najbržim smanjenjem i starenjem populacije u svijetu. Očekivani životni vijek je postepeno rastao (na 79,6 godina za žene, odnosno 74,6 godina za muškarce¹), ali se procjenjuje da se ukupan broj stanovnika kontinuirano smanjivao svake godine od 2002., većinom zbog emigracije, a broj smrti je počeo nadmašivati broj rođenja, što je naročito vidljivo u protekle dvije decenije. Od 2014. godine broj starih osoba je veći od broja djece mlađe od 15 godina.² To utiče na ekonomski rast, pružanje usluga i opšti životni standard, uključujući dobrobit djece. Također rezultira većom potražnjom za zdravstvenim uslugama i penzijama.

U ruralnim zajednicama je veći udio starijeg stanovništva, a manji udio stanovništva koje aktivno privređuje. Postepena migracija iz ruralnih u urbana područja smanjuje udio stanovništva u ruralnim područjima za otprilike 10% sa svakom generacijom.³ Oko 25%

¹ UNICEF (2019), State of the World's Children: <https://data.unicef.org/resources/sowc-2019-statistical-tables-and-interactive-dashboard/>

² World Bank (2015), Rebalancing Bosnia and Herzegovina: a systematic country diagnostic

³ UNDP Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: mit i realnost, 2013.

mladih aktivno traži posao izvan države. Skoro 90% mladih bi željeli napustiti državu na duži period ili zauvijek.⁴ U susjednim balkanskim državama je slična situacija.⁵

Romi spadaju u najranjivije grupe u BiH. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine,⁶ u državi živi 12.583 Roma, premda opštine i romska udruženja navode brojke od 35.000 do 45.000.

3.2 Politički kontekst

Nakon rata 1990-ih BiH je politički, administrativno, ekonomski i kulturno i dalje podijeljena. Ove podjele dodatno naglašava kontinuirana retorika podjela, koja usporava napredak države ka članstvu u Evropskoj uniji (EU) i postizanju ciljeva održivog razvoja (SDG).

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SAA) između BiH i EU je na snazi od juna 2015. godine. U 2016. godini BiH je podnijela formalni zahtjev za članstvo u EU, ali značajni zastoji i dalje traju. Objedinjeni odgovori vlasti BiH na upitnik Evropske komisije koji obuhvata sve kriterije za pristupanje EU dostavljeni su 2018. godine, a odgovori na dodatna pitanja početkom 2019. godine. Komisija je u maju 2019. godine dala svoje Mišljenje o zahtjevu BiH za članstvo u EU. U Mišljenju je iznesen zaključak da BiH još uvijek ne ispunjava u dovoljnoj mjeri kriterije vezane za stabilnost institucija, koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštivanje zaštite manjina u skladu sa evropskim standardima. Komisija je utvrdila 14 prioriteta za BiH u oblastima demokratije i funkcionalnosti, vladavine prava, osnovnih prava i reforme javne uprave. Vijeće ministara BiH je 30.1.2019. usvojilo Program ekonomskih reformi BiH za 2019-2021. Trenutno BiH provodi reformski program za 2019-2022. kako je navedeno u zajedničkom dokumentu o socioekonomskim reformama koji su dogovorile entitetske vlade u oktobru 2019.⁷

3.3 Društveno-ekonomski kontekst

Privreda u BiH je iskusila finansijsku krizu u periodu 2008-2009., usporavanje međunarodnog rasta u 2012. i negativne vremenske uslove u 2014. godini koji su doveli do masovnih poplava i smanjenja bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) za 15%. U periodu 2015-2017. rast BDP-a je bio stabilan sa 3%, ali je prosječni životni standard i dalje bio samo 32% prosjeka u EU-27 za 2017. godinu. Jedinstvena ekonomska zona u državi još uvijek nije uspostavljena.

Privreda BiH je u velikoj mjeri zasnovana na potrošnji, sa stopom potrošnje od preko 100% BDP-a. Država favorizuje tekuću potrošnju u odnosu na investicije, što je olakšano raširenim slanjem novca u državu, a što bi moglo imati značajne negativne posljedice na uspostavljanje trajnih i djelotvornih službi zaštite, naročito za djecu. Glavna područja investicija u državi su proizvodnja, finansijski sektor, trgovina i energetski sektor. Ulaganja BiH u tešku industriju dovela su do toga da država izvozi energiju, uz negativne posljedice po

⁴ Glasovi mladih, Prism Research za UNICEF, 2016.

⁵ IMF (2019), Demographic Headwinds in Central and Eastern Europe 2019, Anna Ilyina, Jaewoo Lee, Iva Petrova, and Alasdair Scot.

⁶ <http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=2>

⁷ Zajedničke socioekonomske reforme („Reformska agenda“) za 2019-2022., vlasti u BiH, oktobar 2019.

kvalitet zraka i klimatske promjene. Stope nezaposlenosti su 47% za mlade (od 15 do 24 godine) i 51% za žene.⁸

Indeks ljudskog razvoja (HDI) za BiH za 2017. je bio 0,768, a država je zauzela 77. mjesto na listi 189 zemalja i teritorija.⁹ Međutim, ovaj indeks ne odražava velike razlike i uzroke marginalizacije koji i dalje postoje u državi. Više od polovine stanovništva državedržave je 2010. godine bilo izloženo riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, a nema pokazatelja da se ta situacija značajno izmijenila do danas. Preko 170.000 domaćinstava, što je 17% ukupnog stanovništva, živi ispod relativne linije siromaštva u državi. Djeca su među najranjivijim kategorijama stanovništva sa konzistentno višim stopama siromaštva u odnosu na opštu populaciju (u 2011. godini 30,6% u odnosu na 23,4% u opštoj populaciji).¹⁰ U najnovijoj anketi domaćinstava iz 2015. godine nije vršeno razvrstavanje podataka o siromaštvu djece.

Stanje je posebno teško za djecu sa poteškoćama, romsku djecu, te djecu u siromašnim zajednicama.¹¹ UNICEF-ovo istraživanje o višedimenzionalnom siromaštvu u BiH¹² utvrdilo je da je 74% djece od 5 do 15 godina uskraćeno u barem jednoj dimenziji, a 23% u tri ili više dimenzija. Trećina djece u dobi od 0 do 4 godine su uskraćena u četiri ili više dimenzija.

Zakon o ravnopravnosti spolova iz 2003. uz Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. (koji je izmijenjen i dopunjen 2016. godine) u većoj mjeri ispunjava globalne standarde za uvođenje jednakih prava žena i muškaraca. Agencija za jednakost spolova pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice prati i potiče implementaciju Zakona o ravnopravnosti spolova, u saradnji sa entitetskim gender centrima. Međutim, ograničena institucionalna i resorna koordinacija te duboko ukorijenjene društvene norme i dalje dovode do nejednakih prilika za djevojčice i dječake, žene i muškarce. Žene se nalaze na samo 19% zastupničkih mjesta u parlamentima. Zastupljenost na tržištu rada je 35% za žene u odnosu na 59% za muškarce, unatoč činjenici da je 72% punoljetnih žena završilo barem srednje obrazovanje (u odnosu na 89% muškaraca). Prema indeksu rodne nejednakosti (0,166 u 2017. godini) BiH je na 37. mjestu od 160 zemalja. Bez obzira na to, rodna diskriminacija i rodno-zasnovano nasilje koje potiču ukorijenjene patrijarhalne norme i dalje predstavljaju najveće probleme.

Drugi faktori koji potiču nejednakost u BiH su siromaštvo, podjele između ruralnih/urbanih sredina, status manjina (naročito romske populacije), status osoba sa invaliditetom, te status izbjeglica i migranata. Svaki od ovih faktora usložnjava postojeće nejednakosti i povećava ranjivost, čemu doprinosi i kontinuirani nedostatak podataka, koji bi se koristili za ciljane intervencije i mjere ublažavanja.

⁸ Podaci Svjetske banke u Bosni i Hercegovini i Ujedinjenih nacija iz 2018., *op. cit.*

⁹ Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update Briefing note for countries on the 2018 Statistical Update Bosnia and Herzegovina

¹⁰ Cf. Anкета potrošnje u domaćinstvima u Bosni i Hercegovini, 2011.

¹¹ Podaci iz istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS 2011-12); Proširena anketa o potrošnji domaćinstava, 2011; Inicijativa za bolju i humanu inkluziju, *Izveštaj o siromaštvu u Bosni i Hercegovini*, IBHI, 2013; podaci Svjetske banke; UNICEF u Bosni i Hercegovini, *Izveštaj o položaju romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini*, 2013.

¹² Child Poverty and Deprivation in Bosnia and Herzegovina: National Multiple Overlapping Deprivation Analysis (N-MODA) Innocenti Working Paper No. 2015-02

3.4 Kontekst rizika od katastrofa i klimatskih promjena

BiH je država sa srednjom do visokom izloženosti višestrukim prirodnim opasnostima, pri čemu su najizraženije poplave, klizišta, zemljotresi i šumski požari. Prema Globalnom odjelu Svjetske banke smanjenje rizika i oporavak od katastrofa, preko 20% teritorije u BiH je podložno poplavama. To bi moglo obuhvatiti oko 100.000 ljudi, s potencijalnim gubicima od oko 600 miliona američkih dolara svake godine. Ukupno 118 od 145 opština se smatra opštinama pod visokim ili vrlo visokim rizikom od poplava i/ili klizišta. Na ovom području živi skoro 280.000 djece (38% sve djece u državi).¹³

Prosječna godišnja temperatura u BiH je od 1982. do 2014. godine porasla za otprilike 0,4 do 1,0 stepeni Celzija (zavisno od lokacije). Najznačajniji izvor zagađenosti zraka je energetski sektor koji proizvodi oko 53% ukupnih emisija ugljen dioksida u državi.¹⁴

Ekstremni klimatski i meteorološki događaji sve su češći uzrok katastrofa. Do tad nezabilježene poplave iz 2014. godine zahvatile su četvrtinu države i milion stanovnika, uključujući i 60.000 djece,¹⁵ sa posljedicama jednakim petogodišnjem zastoju u smislu nivoa siromaštva, što je negativno uticalo na dobrobit manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i djece. Zbog poplava je došlo do smanjenja BDP-a za oko 15% i gotovo potpunog uništenja 70.000 hektara obradivih površina, uz štete na bolnicama, školama i javnim ustanovama u preko 50 opština.¹⁶ Izmjerena šteta iznosila je 1,7 milijardi američkih dolara, sa ekonomskim gubicima od preko 1,5 milijardi američkih dolara. Domaćinstva u ruralnim sredinama i ranjiva domaćinstva, mala i srednja preduzeća i poljoprivredna dobra su bila najteže pogođena. Tradicionalni pristupi vanrednim situacijama i odgovor civilne zaštite pokazali su se nedostatnim. Ukupne investicije u smanjenje rizika od katastrofa i spremnost i dalje su ograničene, te nedovoljno povezane sa naporima u drugim sektorima da se adekvatno odgovori na potrebe ranjivih populacija.

4. Poticajno okruženje za prava djece i mladih

4.1 Pravni i okviri politika

BiH je poduzela mnoge važne korake u reformi propisa vezanih za djecu, kao što su izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije iz 2016. godine.¹⁷ Premda je većina zakona uglavnom usklađena sa Konvencijom o pravima djeteta i drugim relevantnim međunarodnim standardima, donošenje sveobuhvatnog zakona o pravima djeteta koji bi u potpunosti inkorporirao principe i odredbe Konvencije o pravima djeteta i njenih fakultativnih protokola i pružio jasne smjernice za njihovu ujednačenu i direktnu primjenu

¹³ Izračun UNICEF-a na osnovu podataka UNDP-a http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/library/response-to-floods/flood-and-landslide-risk-assessment-for-the-housing-sector-in-bi.html

¹⁴ Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Treći nacionalni izvještaj i Drugi dvogodišnji izvještaj o emisijama stakleničkih plinova Bosne i Hercegovine u skladu sa Okvirnom konvencijom o klimatskim promjenama Ujedinjenih nacija*, juli 2016.

¹⁵ Konkretno: 78.564 nezaposlenih, 60.000 djece i 10% osoba sa invaliditetom.

¹⁶ Prema podacima iz Izvještaja o ljudskom razvoju UNDP-a "Izgradnja otpornosti na rizik na Zapadnom Balkanu: Osnaživanje ljudi za sprečavanje katastrofa".

¹⁷ Komitet za prava djeteta UN-a (CRC), *Zaključna zapažanja o kombinovanom petom i šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine*, 3.12.2019., CRC/C/BIH/5-6.

na nivou države, Federacije BiH i Republike Srpske, distrikta i kantona, u skladu sa preporukama Komiteta za prava djeteta¹⁸ omogućilo bi usklađenije i jednakopravnije ostvarivanje dječijih prava u cijeloj državi. Akcioni plan za djecu (2015-2018.) produžen je do 2019. godine, ali je njegovu implementaciju između ostalog otežalo nejednako raspoređivanje ljudskih, tehničkih i finansijskih resursa. Glavni zastoje je uzrokovan neujednačenom primjenom i provođenjem postojećih propisa vezanih za djecu. Razvojem politika, uz monitoring i evaluaciju kao i okvire troškova na nivou države, Federacije BiH i Republike Srpske, distrikta i kantona bio bi učinjen ključan iskorak u rješavanju tog zastoja.

4.2 Javni sektor

BiH ima disproporcionalno velik javni sektor, sa 160 ministarstava i 145 lokalnih uprava, što rezultira dugotrajnim administrativnim procedurama, komplikovanim procesima odlučivanja i visokom potrošnjom za plaće, uz strukturalno podrivanje investicija i održivog ekonomskog rasta. Indeks otvorenosti budžeta BiH je 35 od 100, što znači da je transparentnost njenog budžeta nedovoljna. Budžetske informacije nisu potpune, naročito u pogledu investicija za djecu.

Institucije javne uprave rade unutar složene strukture upravljanja sa odvojenim nadležnostima za odlučivanje. Jednako kao i institucionalna organizacija, sistem razvoja i donošenja politika i strategija u BiH je fragmentiran. Ne postoje strategije za zaštitu ljudskih prava i borbu protiv diskriminacije kojima bi bila obuhvaćena cijela država. Ne vrši se prikupljanje adekvatnih i pouzdanih statističkih podataka o slučajevima diskriminacije, unatoč postojanju Zakona o zabrani diskriminacije od 2009. godine. Teško je procijeniti uticaj sveukupnih budžetskih i fiskalnih politika na ishode za djecu. Ovakvom situacijom su najviše pogođena djeca sa poteškoćama, djeca iz materijalno neobezbjeđenih porodica, te romska djeca.

Vijećem za djecu BiH predsjedava Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Međutim, koordinacijski mehanizmi za dječija prava su i dalje vrlo slabi.¹⁹ Nedostaci u koordinaciji između svih nivoa javne uprave otežavaju ostvarivanje dječijih prava. Horizontalni i vertikalni nivoi koordinacije ne funkcionišu najbolje. Prepreke u koordinaciji između organa vlasti na različitim nivoima su i dalje prisutne, naročito u pogledu obaveza države za monitoring primjene Konvencije o pravima djeteta. Vijeće za djecu u FBiH nikada nije uspostavljeno. Savjet za djecu RS je neaktivan nekoliko godina. U 2018. godini UNICEF i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice su uspostavili Grupu za promociju i zaštitu dječijih prava, koju čine predstavnici relevantnih institucija i NVO-a, s ciljem prevazilaženja nekih od izazova u koordinaciji.

4.3 Civilno društvo

Proces pridruživanja Evropskoj uniji promovira aktivno učešće organizacija civilnog društva (OCD) u odlučivanju organa vlasti. Postoji nekoliko mehanizama za konsultacije sa civilnim društvom u procesu razvoja i provedbe politika, kao što je Vijeće za djecu BiH, javne

¹⁸ Ibid. pasus 7.

¹⁹ Godišnji izvještaji ureda UNICEF-a u BiH za 2016., 2017., 2018. i 2019.

rasprave i radne grupe. Međutim, organi vlasti u BiH na različitim nivoima bi mogli ostvariti veću interakciju sa civilnim društvom kao ključnom interesnom grupom. Općenito govoreći organizacije civilnog društva su često u velikoj mjeri ovisne o međunarodnom finansiranju.

4.4 Privatni sektor

BiH je 91. od 140 zemalja na listi globalnog indeksa konkurentnosti za 2018-2019. godinu i 89. od 190 zemalja na listi indeksa lakoće poslovanja Svjetske banke za 2018. godinu. Administrativne prepreke na različitim nivoima vlasti i dalje opterećuju poslovno okruženje. Time se smanjuje i potencijalni fiskalni prostor i prilike za zapošljavanje, koje bi eventualno mogle smanjiti stope emigracije.

Međutim, postoje neke odredbe o društveno odgovornom poslovanju privrednih društava u državi, uz poreske olakšice i za individualne i za korporativne donacije javnim subjektima. Pored toga, privatni sektor sve više prepoznaje važnost doprinosa ostvarivanju ciljeva održivog razvoja i mogao bi imati značajnu ulogu u privrednom rastu države, kao i u usmjeravanju investicija i sredstava u održivi razvoj.

5. Pravo na zdravlje

5.1 Zdravlje majki i djece

Općenito, stope majčinskog i dojenačkog mortaliteta su značajno smanjene u proteklim decenijama. Dojenačka smrtnost je opala sa 7,5 na 1.000 živorođenih u 2006. godini na 5,1 na 1.000 živorođenih u 2016. godini.²⁰ Stopa smrtnosti novorođenčadi je u 2018. bila 4 na 1.000 živorođenih, što je pad u odnosu na 2000. godinu kada je iznosila 7,6, a stopa smrtnosti djece do pet godina starosti je opala sa 9,3 u 2000. godini na 6 na 1.000 živorođenih u 2018. godini.²¹ Činjenica da najveći broj dojenačkih smrti nastupa unutar prvih 28 dana od rođenja je uzrok za zabrinutost i iziskuje dalje praćenje.

Stope majčinske smrtnosti u BiH su opale sa 36,4 na 100.000 u 1990. na 13,2 na 100.000 u 2015. godini.²² Unatoč tome, značajni rizici po zdravlje majki prisutni su u grupama poput Romkinja i adolescentica u dječijim brakovima. Iako većina majki u BiH ima gotovo univerzalan pristup prenatalnoj zdravstvenoj zaštiti i gotovo svaki porod obavljaju obučeni zdravstveni radnici, socijalno isključene populacije, uključujući one koje žive u siromaštvu, stanovnike ruralnih područja, izbjeglice, migrante i etničke manjine i dalje imaju lošiji pristup servisima za zaštitu zdravlja majki i porodilja.

Podaci iz MICS-a iz 2011-2012. procjenjuju stopu dojenačke smrtnosti među romskom djecom u BiH na 24% na 1.000 živorođenih, a stopu smrtnosti djece mlađe od 5 godina na 27% na 1.000 živorođenih. Iako nisu dostupni noviji podaci za cijelu zemlju, izražene razlike

²⁰ BHAS (2018.), Demografija i socijalne statistike (*korekcija u 2019*).

²¹ UNICEF (2019.), State of the World's Children: <https://data.unicef.org/resources/sowc-2019-statistical-tables-and-interactive-dashboard/>

²² Globalni, regionalni i nacionalni nivoi maternalnog mortaliteta, 1990–2015.: sistematska analiza za Studiju o globalnom teretu bolesti u 2015. Lancet 2016.

između stopa mortaliteta upućuju na veliku disproporciju između različitih grupa stanovništva.

5.2 Imunizacija

Podaci iz MICS-a iz 2011-2012. pokazali su da je stopa pune imunizacije protiv tuberkuloze (BCG - Bacillus Calmette- Guérin), difterije, pertusisa i tetanusa (DPT), polija i morbila, zaušnjaka i rubeole (MMR) 68% za svu djecu, a samo 4% za romsku djecu. Ova vrlo niska stopa među romskom djecom je uzrokovana kombinacijom ograničene mobilnosti, nedostatka zdravstvenog osiguranja, slabog pristupa uslugama, negativnih stavova i uzajamnog nepovjerenja između Roma i javnih ustanova, uključujući i zdravstvene radnike.²³

U proteklim godinama stope imunizacije su bile u dodatnom opadanju (najniži obuhvat prvom dozom vakcine MMR u Federaciji BiH u 2018. godini bio je 56,9% u Zeničko-dobojskom kantonu, a najniža stopa u Republici Srpskoj od 60,2% zabilježena je u Bijeljini.²⁴). Epidemije morbila u državi su česta pojava. BiH je jedna od samo tri države u Evropi sa visokim rizikom za epidemiju poliomijelitisa zbog niske stope obuhvata imunizacijom. Potražnja za vakcinama je s vremenom opadala pod uticajem neznanja o važnosti vakcinacije, kao i vanjskih uticaja kao što je anti-vakcinalni pokret, društvenih normi, nepovoljnih stavova i praksi i među roditeljima i među zdravstvenim radnicima, te djelomično zbog nedovoljnih programa edukacije zdravstvenih radnika.

5.3 Rani rast i razvoj

Servisi za rani rast i razvoj, uključujući ranu identifikaciju smetnji u razvoju i ranu intervenciju, nisu u potpunosti institucionalizirani u BiH. U 2018. godini revidirani standardi i norme za usluge zdravstvene zaštite usvojeni su u Federaciji BiH, kako bi se integrirani rani rast i razvoj uključio u paket primarne zdravstvene zaštite, promovirajući univerzalni obuhvat i uvođenje rane intervencije u zdravstveni sektor. Besplatan pristup uslugama za rani rast i razvoj i ranu intervenciju za svu djecu u Federaciji BiH osiguran je finansiranjem kroz 10 kantonalnih zavoda za zdravstveno osiguranje. U 2016. godini RS je usvojila multiresorni Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj 2016-2020. kojim su definisani programi i uključena obaveza zajedničkog unapređenja ranog rasta i razvoja sa posebnim fokusom na marginaliziranim grupama. Program se provodi na svim nivoima sa fokusom na zdravlju i obrazovanju.

Potrebna su veća ulaganja da bi se omogućila institucionalizacija održivih i besplatnih servisa rane identifikacije za djecu sa poteškoćama u sklopu službi zdravstvene zaštite, obrazovanja i socijalne zaštite. Potrebni su kontinuirani naponi na uspostavljanju multidisciplinarnih timova za ranu identifikaciju i ranu intervenciju, sastavljenih od profesionalaca iz svih socijalnih službi, te provođenje referalnih sistema za omogućavanje pristupa uslugama koje su inkluzivne za djecu sa poteškoćama.

²³ Imunizacija i oklijevanje u vakcinaciji u Evropi i Centralnoj Aziji: Sistematski pregled literature (2008-2017.) i terenske posjete Bosni i Hercegovini, Republici Moldaviji, Rumuniji i Ukrajini, 2017., UNICEF ECARO

²⁴ WHO/UNICEF Joint Reporting Form 2018.

5.4 Prehrana

BiH ima vrlo nisku stopu isključivog dojenja (19%). Nema dovoljne promocije i podrške za dojenje. Prepreke vezane za prehranu se nastavljaju i u kasnijem djetinjstvu pa preko 10% djece ima zastoj u rastu²⁵, pri čemu je ta stopa duplo viša među romskom djecom.

U proteklom periodu bilježi se rastući trend pretilosti kod djece u BiH (17% prema MICS-u 2011-2012.). Istraživanje provedeno 2010. godine u Kantonu Sarajevo pokazalo je da je 20% djece pretilo, a 12,5% pothranjeno.²⁶ Istraživanje provedeno 2018. godine među školskom djecom otkrilo je vrlo slabo poznavanje pravilne prehrane kod djece i roditelja.²⁷

5.5 Zagađenost zraka

Prema nedavnim statistikama Svjetske zdravstvene organizacije BiH ima najvišu stopu mortaliteta zbog zagađenosti zraka u zatvorenim prostorima i na otvorenom u Evropi i drugu najvišu u svijetu. I kratkoročna i dugoročna izloženost polutantima u zraku ima negativne posljedice po zdravlje, naročito za osobe sa postojećim medicinskim stanjima i oslabljenim imunitetom, kao što su starije osobe, djeca i druge ranjive grupe stanovništva. Zagađenost zraka na otvorenom obično je najizraženija u urbanim centrima. Na primjer, u Sarajevu su dozvoljeni limiti čestica često prekoračeni 60-90 dana u godini, ponekad čak i do 200 dana, što uzrokuje značajne zdravstvene probleme za djecu, kao i duže periode zatvaranja škola. U BiH u cjelini, svake godine se gubi 44.000 godina života zbog zagađenosti zraka, a troškovi izgubljenih radnih i školskih dana, te zdravstvene zaštite iznose 21,5% BDP-a.²⁸ Nedavna studija Svjetske banke kao faktore, koji doprinose zagađenju zraka navodi nedostatak politika za smanjenje zagađenosti zraka, visoku stopu korištenja čvrstih goriva za grijanje i kuhanje, sveukupno lošu kvalitetu tečnih goriva i starost vozila (u prosjeku 17 godina) koja se koriste u prevozu.²⁹ Strukturalni faktori koji potiču ovu zabrinjavajuću situaciju uključuju nedostatke u regulativi teške industrije, poticaje koji prioritiziraju ekonomski rast i izvoz struje nauštrb javnog zdravlja i zaštite okoliša u cijeloj BiH.

5.6 Upravljanje zdravstvom i njegovo finansiranje

Prema Ustavu BiH zdravstvena zaštita je u nadležnosti Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta. Ministarstvo civilnih poslova BiH je primarno nadležno za koordinaciju i izvještavanje o podacima iz zdravstvenog sektora prema međunarodnim tijelima. Zdravstveni sistem u Federaciji BiH je decentraliziran, dok Republika Srpska i Brčko Distrikt imaju centraliziranije sisteme. Zakon o zdravstvenom osiguranju treba osigurati da svaka osoba dobije osnovni paket zdravstvene zaštite, bez obzira na njene prihode i dostupne

²⁵ MICS, 2011-2012.

²⁶ Hasanbegović S, Mesihović-Dinarević S, Cuplov M, et al. Epidemiology and etiology of obesity in children and youth of Sarajevo Canton. *Bosn J Basic Med Sci.* 2010;10(2):140–146. doi:10.17305/bjbm.2010.2713

²⁷ KAP studija znanja, stavova i praksi u oblasti prehrane među upravama škola, roditeljima i učenicima u 6 odabranih i 3 kontrolne opštine, februar 2019. Studiju naručio UNICEF BiH.

²⁸ <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/coming-clean-air-bosnia-and-herzegovina>

²⁹ Western Balkans Regional AQM - Western Balkans Report – AQM in Bosnia and Herzegovina. oktobar 2019. godine.

resurse, ali taj paket nije definisan. Stoga je opseg i nivo zdravstvene zaštite koju imaju svi građani različit u različitim dijelovima države.

Ukupni izdaci za zdravstvenu zaštitu u BiH su značajno porasli od 2000. godine na 9,3% ukupnog BDP-a u 2016. godini.³⁰ Zdravlje djece pokazuje znakove poboljšanja. Unatoč ustavnim odredbama kvalitetna zdravstvena zaštita nije dostupna svima, a naročito ranjivim grupama kao što su Romi. Fragmentirana organizacija zdravstva, visoki troškovi lijekova i neefikasnosti u osiguranju i bolničkim sistemima dovode u sumnju održivost zdravstvenih usluga. Oko 58% sredstava za zdravstvo u BiH izdvaja se za bolničko liječenje i medicinska sredstva za vanbolničke pacijente, a samo 1,8% se troši na preventivnu zdravstvenu zaštitu. U 2016. godini 29% izdataka za zdravstvo u državi bili su direktni izdaci iz domaćinstava pa je izgledno da najsiriromašnija domaćinstva ne ostvaruju osnovnu zdravstvenu zaštitu jer je ne mogu priuštiti. Romi ponekad ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje iz raznih razloga, koji uključuju i nedostatak potrebne dokumentacije.

Broj medicinskog osoblja u poređenju sa ukupnim brojem stanovnika je znatno manji od prosjeka u EU. To otežava odgovarajuće pružanje i pravovremeni pristup zdravstvenoj zaštiti. Planiranje i obuhvatanje ranjivih grupa je i dalje problematično i postoji značajna isključenost. Različiti nivoi vještina i stručnosti pružalaca usluga zdravstvene zaštite podržavaju manjak povjerenja između pacijenta i medicinskog osoblja i dovode do različitih ishoda, a odsustvo jedinstvenih standarda u cijeloj državi dovodi do strukturalne diskriminacije ljudi iz ruralnih područja.

6. Pravo na obrazovanje

6.1 Odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu

Odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu nije lako dostupno svoj djeci, a posebno onoj iz ranjivih porodica. Stope upisa u predškolsko obrazovanje u BiH za djecu od 3 do 6 godina starosti su najniže u Evropi (25%).³¹ Postoji značajna nejednakost u pristupu, pri čemu djeca iz ruralnih sredina čine oko 0,5%, a djeca iz porodica sa nezaposlenim roditeljima samo 2% ukupnog broja djece koja pohađaju predškolsko obrazovanje.³² Slično tome, stopa pohađanja za romsku djecu je ispod 2%.³³ Od ukupnog broja djece upisane u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, samo 2% su djeca sa poteškoćama.³⁴

Međutim, postoji pozitivan trend u pogledu upisa djece od pet godina u obavezni pripremni predškolski program. Udio je porastao sa 31% u 2011/2012. na 54% u 2016/2017. te na procijenjenih 78% u 2018/2019.³⁵

³⁰ World Bank, Current Health Expenditure <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=BA>

³¹ Procjena UNICEF-a BiH za školsku godinu 2018/19.

³² Kvalitet usluga obrazovanja u ranom djetinjstvu u Albaniji, Bosni i Hercegovini, na Kosovu (1244) i u Crnoj Gori, J. Peeters za UNICEF, 2016.

³³ Istraživanje višestrukih pokazatelja: Romska populacija u Bosni i Hercegovini 2011-2012. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Agencija za statistiku BiH. UNICEF, 2013.

³⁴ Agencija za statistiku BiH, Demografija i socijalne statistike, obrazovne statistike. Sarajevo, 2018. (korekcija u 2019.).

³⁵ Procjena UNICEF BiH za školsku godinu 2018/2019.

Dostupnost usluga predškolskog obrazovanja je uslovljena nejednakim ekonomskim razvojem u različitim dijelovima BiH. U većini opština predškolsko obrazovanje se često finansira iz opštinskih budžeta. To rezultira nejednakostima u pristupu širom države, jer ekonomski nerazvijenije opštine mogu izdvojiti samo vrlo ograničena sredstva za predškolsko obrazovanje, pri čemu ona nisu zagarantovana iz godine u godinu. Nedostatak sluha za važnost ulaganja u obrazovanje u ranom djetinjstvu za posljedicu ima neadekvatna namjenska izdvajanja, ili njihov potpuni izostanak. Odsustvo redovnih, pouzdanih ili odgovarajućih mehanizama finansiranja strukturalno podriva održivost programa obrazovanja u ranom djetinjstvu. Multiresorno finansiranje i javno-privatna partnerstva još uvijek nisu uspostavljena. Osim toga, većina administrativnih obrazovnih područja još uvijek nije uskladila strateške pristupe sa Platformom za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH 2017-2022.

6.2 Pristup osnovnom i srednjem obrazovanju

U školskoj 2018/2019. godini, ukupno je 280.018 djece pohađalo nastavu u 1.803 osnovne škole, dok je u 313 srednjih škola bilo upisano 117.475 djece.³⁶ Ukupan pristup osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH je na zadovoljavajućem nivou sa 97,6% djece u osnovnom i 84,6% djece u srednjem obrazovanju (školska 2013/2014. godina³⁷). Stopa završenog osnovnog obrazovanja je 92% (93% muške, 90% ženske djece), a 97% učenika prelaze u srednje obrazovanje.

Stope pohađanja obrazovanja su značajno niže među ranjivim grupama. Kod romske djece 69% pohađa osnovno, a 23% srednje obrazovanje, pri čemu je viša stopa upisa za dječake (stope za djevojčice su 67% u osnovnom i 18% u srednjem obrazovanju).³⁸ Slično kao u osnovnom obrazovanju romska djeca i djeca sa poteškoćama su pod većim rizikom od prekida srednjeg obrazovanja. Djeca u pokretu u nekim dijelovima BiH suočavaju se sa značajnim izazovima u pristupu osnovnom, a još i više srednjem obrazovanju.

Siromaštvo, nedostatak pristupa školama i niska svijest o važnosti obrazovanja su glavni faktori za napuštanje školovanja kod mladih. U 2013. godini samo 23% romske djece je pohađalo srednju školu.³⁹ Roditelji romske djece odbijaju upisati djecu u škole zbog stigme i diskriminacije kojoj su prema njihovim navodima djeca izložena.⁴⁰ Strukturalni uzroci niskog upisa uključuju obavezu posjedovanja identifikacijskih dokumenata i prebivališta za ostvarivanje pristupa obrazovanju. Neka djeca nisu upisana u matične knjige rođenih, iako se taj problem rješava sve intenzivnije.

U školskoj 2017/2018. godini bilo je 283 specijalnih obrazovnih ustanova i škola sa specijalnim odjeljenjima za djecu sa poteškoćama koje je pohađalo 964 djece (33%

³⁶Agencija za statistiku BiH (2019.), Demografija i socijalne statistike, obrazovne statistike. .

³⁷ UNICEF BiH procjena (2017.), Obrazovanje: Analiza trendova i preporuke za djelovanje. UNICEF-ov Strateški momenat za promišljanje, 2017.

³⁸Istraživanje višestrukih pokazatelja: Romska populacija u Bosni i Hercegovini 2011-2012. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Agencija za statistiku BiH. UNICEF, 2013.

³⁹ Napredak u realizaciji milenijumskih razvojnih ciljeva u Bosni i Hercegovini - izvještaj za 2013. Ministarstvo finansija i trezora Bosne i Hercegovine i Tim Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, 2013.

⁴⁰ UNICEF (2013.). Stanje romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini. Preuzeto sa [https://www.unicef.org/Bosnia and Herzegovina/ba/roma_families-bh-final.pdf](https://www.unicef.org/Bosnia_and_Herzegovina/ba/roma_families-bh-final.pdf)

djevojčica) u osnovnim i 380 djece (od toga 38% djevojčica) u srednjim školama. Dodatnih 3.934⁴¹ djece sa poteškoćama je pohađalo redovne osnovne škole (36% djevojčica), a 931 dijete je pohađalo redovne srednje škole (41% djevojčica). Kako je ukupan broj prijavljene djece sa poteškoćama u redovnom obrazovanju manji od 2% sve školske djece,⁴² smatra se da neka djeca sa poteškoćama pohađaju redovno obrazovanje bez da su njihove poteškoće identificirane, dok druga prekidaju ili ne pohađaju nikakav oblik obrazovanja. U većini administrativnih jedinica BiH komisije za procjenu izdaju preporuke za specijalno ili inkluzivno obrazovanje. Procjene se oslanjaju na medicinski model invaliditeta i nisu usklađene sa socijalnim modelom koji zagovara Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, onesposobljenja i zdravlja.⁴³

Unatoč zakonskim inicijativama za poštivanje ljudskih prava u obrazovanju, u praksi su učenici i nastavnici i dalje podvrgnuti etničkoj i vjerskoj segregaciji, netoleranciji i podjelama. U cijeloj državi postoje monoetničke škole, kao i "dvije škole pod jednim krovom" u kojima su djeca razdvojena po etničkoj liniji. Osim toga, svako treće romsko dijete ili dijete sa poteškoćama je iskusilo neki oblik diskriminacije u toku obrazovanja. Rješavanje segregacije u obrazovanju učenika različite etničke pripadnosti uz pružanje prihvatljivog i kulturno relevantnog obrazovanja za sve učenike u svim dijelovima BiH je jedan od najvećih izazova BiH.

6.3 Kvalitet obrazovanja

Izuzetno složeno administrativno uređenje i struktura odlučivanja pokazali su se izazovom u usklađivanju propisa o obrazovanju i pružanju usluga širom države. Standardi kvalitete i pristupa obrazovanju su još uvijek neadekvatni.

Postoje ozbiljni nedostaci u učenju i jednakosti u obrazovnim sistemima u BiH. Prema izvještaju Programa za međunarodnu procjenu učeničkih postignuća (PISA)⁴⁴ objavljenom u decembru 2019. godine 15-godišnji učenici u BiH zaostaju u prosjeku tri školske godine za njihovim vršnjacima u državama OECD-a. Minimalni nivo funkcionalne pismenosti ne ostvaruje 58% učenika iz matematike, 54% iz čitanja i 57% iz prirodnih nauka (prosjeck za OECD je 24%, 23% odnosno 22%). Učenici u povoljnom socijalno-ekonomskom položaju u BiH ostvarili su bolje rezultate u čitanju od učenika u nepovoljnom položaju za 58 bodova u istraživanju PISA 2018. Država je također učestvovala u TIMSS⁴⁵ 2019 i učestvovat će u PRILS⁴⁶ 2021. To je značajan korak naprijed u smislu predanosti vlasti prikupljanju informacija o kvalitetu obrazovanja zasnovanih na dokazima.

Za unapređenje kvalitete obrazovanja, opremljenost škola i kapitalna ulaganja izdvajaju se vrlo mala sredstva. Plaće i doprinosi su, gledano kao procenat BDP-a, viši nego u ostalim državama šireg regiona. U većini osnovnih škola djeca nemaju besplatne udžbenike i

⁴¹ Porast od 13% u odnosu na prethodnu školsku godinu.

⁴² Agencija za statistiku BiH, Demografija i socijalne statistike, obrazovne statistike. Sarajevo, 2018. (korekcija u 2019.).

⁴³ Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, onesposobljenja i zdravlja (ICF) pruža standardni okvir i terminologiju za opisivanje zdravlja i sa zdravljem povezanih stanja, u skladu sa "Ka zajedničkom jeziku za funkcionisanje, onesposobljenje i zdravlje - ICF WHO 2002.

⁴⁴ PISA ocjenjuje u kolikoj mjeri su petnaestogodišnji učenici pri kraju obaveznog obrazovanja usvojili ključna znanja i vještine koje su neophodne za puno učešće u modernim društvima. Ocjenjivanje se fokusira na osnovne školske predmete - prirodne nauke, čitanje i matematiku. Čitanje je glavni predmet ocjenjivan u sklopu PISA-e 2018.

⁴⁵ Trends in International Mathematics and Science Study - Međunarodno istraživanje trendova u znanju matematike i prirodnih nauka.

⁴⁶ Progress in International Reading Literacy Study - Međunarodno istraživanje razvoja čitalačke pismenosti.

besplatan prevoz do škole. Škole u ruralnim sredinama su u značajno nepovoljnijem položaju od škola u urbanim područjima, a u isto vrijeme se vrlo malo ulaže u predškolsko obrazovanje. Nedostatak finansijske pomoći često dovodi u pitanje ostvarivanje prava na obrazovanje za djecu iz porodica sa niskim prihodima.

Zastarjeli nastavni planovi i programi i nastavne metode nisu prilagođeni novim tehnologijama, što zajedno sa nedostatkom prilika za neformalno obrazovanje dovodi do manjka vještina koje su mladima potrebne za učenje, zapošljivost, lično osnaživanje i aktivizam. Politike upisa u srednje i visoko obrazovanje nisu usklađene sa potrebama tržišta rada, a školski planovi i programi nisu povezani sa potrebama poslodavaca. Osim toga, postoji nedostatak praktične obuke i praktičnog rada.

Udžbenici ne promoviraju univerzalne vrijednosti ljudskih prava, etičke i demokratske principe i nema dokaza o sadržajima koji bi poticali razvoj kritičkog razmišljanja, kao što je aktivno učenje, rješavanje problema i pristupi višestrukih perspektiva.

Vertikalna i horizontalna uvezanost između ustanova za visoko obrazovanje nastavnog kadra, tijela za podršku nastavnom osoblju na terenu (tj. pedagoških zavoda), direktora škola i nastavnika je slaba ili nikakva.

Koncepcija "inkluzivnog obrazovanja" je počela zaživljavati u BiH i postoji šira upoznatost sa njenim značajem, ali se napredak mjeri "pristupom" školi, umjesto učenjem. Stoga se inkluzivno obrazovanje još uvijek tumači u najrestriktivnijem mogućem smislu. Čak i djeca sa poteškoćama koja pohađaju redovne škole nailaze na manjak strukturalne podrške. Većina škola nisu pristupačne za djecu i odrasle sa invaliditetom, zbog nerazumijevanja društvenog modela invaliditeta i prava djece sa invaliditetom, te zbog nepostojanja redovnih i predvidljivih mehanizama finansiranja.

7. Pravo na zaštitu

Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko distrikt BiH imaju svoje sisteme pravosuđa i socijalne zaštite koji su organizovani na sličan način. Usluge koje pružaju sistemi dječije zaštite uglavnom su mjere odgovora, dok promovisanje preventivnih usluga i inicijativa prate različiti izazovi. Pitanja dječije zaštite regulisana su zakonima i strategijama na nivou entiteta/kantona. Ne postoji sveobuhvatni normativni okvir za dječiju zaštitu koji odražava stratešku viziju o unapređenju sigurnog okruženja za djecu u BiH u cjelini, odnosno na nivou entiteta, distrikta i kantona. Rezultat toga je fragmentiran, neholistički pristup. Provedba zakona i strategija u oblasti dječije zaštite nije adekvatna te se nedovoljno pažnje poklanja svim budžetskim, kadrovskim i institucionalnim okvirima i zahtjevima koji se odnose na monitoring u svrhu pretakanja politika u djelovanje.⁴⁷ Malo je dostupnih i sveobuhvatnih informacija o budžetskim izdvajanjima i troškovima za potrebe dječije zaštite, što zahtijeva dodatnu analizu. Evidentno je, međutim, da su budžetska izdvajanja često nedovoljna, a primjena budžeta neefikasna u osiguranju odgovarajućeg kvaliteta usluga dječije zaštite i obuhvata tim uslugama.

⁴⁷ Ibid.; Child Frontiers, „Konačna evaluacija: Transformacija ustanova socijalne zaštite i prevencija razdvajanja porodica, Bosna i Hercegovina (2016-2018)“, 2019.

7.1 Dječija zaštita

Značajan korak u unapređenju usluga dječije zaštite je izrada jednoobraznih, standardiziranih alata za vođenje slučaja u centrima za socijalni rad. Entitetska i kantonalna ministarstva, u čijoj je nadležnosti socijalna zaštita, izradila su 2018. godine, u saradnji sa akademskom zajednicom⁴⁸, Smjernice za vođenje slučaja i zaštitu djece kako u Federaciji BiH tako i u Republici Srpskoj. Smjernice se primjenjuju u svim opštinama u Republici Srpskoj i u nekoliko kantona u Federaciji BiH. Ostvaren je i značajan napredak u uspostavi kvalitetnog sistema hraniteljstva kroz usvajanje relevantnih zakona i propisa, profesionalizaciju uposlenih u socijalnim službama za poslove u oblasti hraniteljstva i edukacije, te osposobljavanje i certifikaciju hranitelja.

Glavni izazov za dalje unapređenje zaštite djece i njihovih porodica vezan je za činjenicu da je sistem socijalne zaštite „rastrgnut“ između obaveza vezanih za administriranje novčanih naknada namijenjenih ranjivim kategorijama, te sa druge strane potrebe da reaguje pružanjem usluga vezanih za zaštitu djece kada se desi slučaj nasilja. Dostupne usluge između ova dva kraja spektra ne mogu da osiguraju proaktivnu prevenciju i usluge podrške ili za to nemaju dovoljno kapaciteta. Usluge koje se trenutno pružaju uglavnom su ograničene na novčanu i materijalnu pomoć, usluge socijalnog rada manjeg obima, hraniteljstvo i zbrinjavanje djece u ustanovama socijalne zaštite.⁴⁹ Kako bi centri za socijalni rad bili u mogućnosti da pruže djelotvornije usluge dječije zaštite, potrebno im je više kadrovskih, finansijskih i tehničkih resursa.⁵⁰

Funkcija preventivnog djelovanja i zaštite djece i porodica s fokusom na njihovu dobrobit nije jasno definisana i često je na marginama razgovora o socijalnoj zaštiti. Iako je dosta urađeno na promociji integrisanog pristupa socijalnoj zaštiti i inkluzivnim uslugama na lokalnom nivou, položaj dječije zaštite (u smislu prevencije i odgovora na nasilje, zlostavljanje, zanemarivanje i iskorištavanje) još uvijek nije jasno definisan u zakonima i politikama.⁵¹

7.2 Pravosuđe prilagođeno djeci

Značajan napredak ostvaren je u uspostavi specijaliziranog sistema pravosuđa prilagođenog djeci. Izrađeni su i usvojeni ključni podzakonski akti i propisi za provođenje zakona o zaštiti djece i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnim postupcima. Na nivou lokalnih zajednica formirane su multisektorske radne grupe za koordinaciju sa zadatkom osmišljavanja i provođenja sekundarnih i tercijarnih mjera prevencije za djecu u riziku i djecu u sukobu sa zakonom. U mnogim policijskim stanicama, sudovima i tužilaštvima određene

⁴⁸ Uz podršku UNICEF BiH i SOS Kinderdorf

⁴⁹ Child frontiers, „Tehnička podrška Programu dječije zaštite UNICEF-a u BiH. Izvještaj o evaluaciji“, 2011.

⁵⁰ Ibid., Coram International, „Konačna evaluacija projekta Pravda za svako dijete: decembar 2013-novembar 2017“, 2017. Child frontiers, „Konačna evaluacija: Transformacija ustanova socijalne zaštite i prevencija razdvajanja porodica, Bosna i Hercegovina“ (2016-2018), mart 2019.

⁵¹ Ibid.

prostorije prilagođene su potrebama djece. Stručne osobe su prošle obuku o dječijoj psihologiji, uzimanju iskaza od djece svjedoka, izradi plana podrške, utvrđivanju najboljeg interesa djeteta i primjeni diverzionih i alternativnih mjera.⁵²

Bez obzira na ostvareni napredak, neophodno je nastaviti rad na reformi i unapređenju sistema. Određene procedure još uvijek nisu prilagođene potrebama djece, a nedostaje i multidisciplinarni pristup pružanju podrške i pomoći prije, tokom i nakon sudskog postupka. Princip „najboljeg interesa djeteta“ ne primjenjuje se sistematski, a pravo djece da se njihovo mišljenje uzme u obzir u svim postupcima koji se na njih odnose nije uvijek adekvatno ispoštovano ili omogućeno. Nedostaje i temeljitija realizacija prava djece da budu upoznata o postupku, uslugama i eventualnim posljedicama.⁵³

Unatoč malom broju djece u pritvoru (manje od 30 posljednjih godina), tek mali broj djece u sukobu sa zakonom (7% u 2018. godini) biva preusmjereno od sudskog postupka⁵⁴, što ukazuje na potrebu za većom primjenom alternativnih mjera. Također je konstatovana potreba za većom dostupnošću mjera reintegracije za djecu nakon zavodskih mjera i boljim pristupom tim mjerama.⁵⁵

Mnoga djeca, a posebno djeca iz siromašnih domaćinstava, djeca sa poteškoćama u razvoju, romska djeca i djeca u pokretu još uvijek ne ostvaruju jednak pristup pravdi. Besplatna pravna pomoć nije svugdje dostupna djeci žrtvama i svjedocima u krivičnim postupcima. Djeca iz siromašnih porodica manje su informisana od drugih o svojim pravima i o tome gdje mogu tražiti obeštećenje, te im je i plaćanje usluga advokata, sudskih troškova i troškova prevoza dodatna prepreka.⁵⁶

7.3 Nasilje nad djecom

U BiH ne postoje sveobuhvatni i pouzdani podaci skorijeg datuma o nasilju nad djecom. Nadležne institucije prikupljaju podatke iz različitih izvora, s obzirom da ne postoji objedinjeni pristup prikupljanju podataka za izradu sveobuhvatne analize o ovoj problematici.

Prema nalazima Istraživanja višestrukih pokazatelja 2011-2012, 55% djece u dobi od 2 do 14 godina bilo je podvrgnuto nekom obliku nasilnog disciplinovanja, dok je 40% djece pretrpjelo fizičko kažnjavanje, a 42% psihološku agresiju. Premda je praksa nasilnog disciplinovanja uobičajena, samo 14% odraslih u provedenim anketama smatra da djecu treba fizički kažnjavati. BiH je među državama sa najvećom izloženošću djece seksualnom nasilju i kontaktnom seksualnom zlostavljanju u regionu. Otprilike 19% djece u dobi od 11 do 16 godina izjavilo je da su bila izložena seksualnom kontaktu u toku svog života, dok je 10% njih izjavilo da su bila izložena seksualnom nasilju tokom svog života.⁵⁷ Razlike u zastupljenosti nasilja nad djecom prema dobi i spolu su značajne. Romska djeca, djeca sa

⁵² Coram International, „Konačna evaluacija projekta Pravda za svako dijete: decembar 2013-novembar 2017“, 2017.

⁵³ UNICEF, „Jednak pristup djece pravdi u BiH“, 2015.

⁵⁴ Visoko sudsko i tužilačko vijeće, podaci iz 2018. godine

⁵⁵ Coram International, „Konačna evaluacija projekta Pravda za svako dijete: decembar 2013-novembar 2017.“, 2017.

⁵⁶ UNICEF, „Jednak pristup djece pravdi u BiH“, 2015.

⁵⁷ Balkanska epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju djece (BECAN), 2012.

poteškoćama i djeca u pokretu su nesrazmjerno pogođena nasiljem. Dječiji brakovi najviše pogađaju romsku djecu, a posebno djevojčice, pri čemu 15% Romkinja u dobi od 15 do 49 godina stupa u prvi brak prije navršene 15. godine, a gotovo polovina Romkinja u dobi od 20 do 49 godina stupa u prvi brak prije navršene 18. godine (Istraživanje višestrukih pokazatelja koji se odnose na romsku populaciju, 2011-2012).

Visok stepen tolerancije na nasilje unutar porodice i šire zajednice doprinosi pogrešnom shvatanju nasilja i onemogućava žrtvama da traže obeštećenje. Stavovi prema kojima je neprihvatljivo da se djeca povjeravaju odraslima o problemima kod kuće ili ulažu pritužbe protiv člana porodice ili zajednice posljedica su duboko ukorijenjenih vjerovanja i obrazaca. Kulturološke norme utiču na to da se nasilno disciplinovanje smatra prihvatljivom mjerom odgoja.⁵⁸ Ipak, određeni dokazi ukazuju na to da se situacija polako mijenja. U Istraživanju znanja, stavova i ponašanja o nasilju nad djecom iz 2018. godine, koje je zatražio UNICEF, evidentiran je porast za 7% u broju osoba koje smatraju da udaranje, šamaranje i vrijeđanje djece, te upućivanje prijatni djeci predstavlja nasilje nad djecom u odnosu na 2012. godinu.

Iako su na entitetskom i kantonalnom nivou usvojeni protokoli o postupanju u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja djece i nasilja u porodici, zabrinjavajuće je to što su zakoni koji se primjenjuju na slučajeve nasilja u porodici neadekvatno usklađeni, kao i odredbe krivičnih zakona u pogledu obima seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, predviđenih kazni i zaštite djece žrtava nasilja na nivou Federacije BiH, Republike Srpske, Brčko distrikta BiH i kantona i što fizičko kažnjavanje nije izričito zabranjeno u zakonima u Federaciji BiH i Brčko distriktu BiH. Također su zabrinjavajući izuzeci u porodičnim zakonima entiteta i Brčko distrikta BiH koji dozvoljavaju sklapanje braka prije navršene 18. godine, što je i konstatovano u nedavnim Zaključnim zapažanjima Komiteta za prava djeteta.⁵⁹ Otežavajuću okolnost predstavlja i nedovoljno izdvajanje resursa te nedovoljni kapaciteti centara za socijalni rad za pronalaženje, prijavljivanje i rješavanje slučajeve nasilja nad djecom, ograničena dostupnost specijaliziranih usluga podrške djeci žrtvama seksualnog nasilja i zlostavljanja, kao što su psihološka pomoć i rehabilitacija, te nedostatak koherentnog sistema za prikupljanje podataka o svim slučajevima nasilja nad djecom, zlostavljanja i zanemarivanja djece u svim upravnim jedinicama.⁶⁰

7.4 Djeca bez roditeljskog staranja

Nedostaci u podacima i definicijama otežavaju prikupljanje tačnih podataka o broju djece bez roditeljskog staranja koja su zbrinuta u različitim oblicima alternativne brige. Prema statističkim podacima Agencije za statistiku BiH, broj djece u institucionalnoj brizi na kraju 2018. godine iznosio je 1818, dok je prema administrativnim podacima entitetskih i kantonalnih ministarstava nadležnih za socijalnu zaštitu broj djece u hraniteljstvu na kraju 2019. godine iznosio 477.

Ekonomski faktori, kao što su siromaštvo i nezaposlenost, razlog su za jednu trećinu smještaja djece u sistem alternativnog zbrinjavanja. Većina djece bez roditeljskog staranja

⁵⁸ UNICEF, „Jednak pristup djece pravdi u BiH“, 2015.

⁵⁹ Komitet UN-a za prava djece (CRC), *Zaključna zapažanja o kombinovanom 5. i 6. Periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine*, 3. decembar 2019., CRC/C/BIH/5-6.

⁶⁰ Ibid.

(64%) imaju bar jednog živog roditelja. Broj djece sa poteškoćama u razvoju pokazuje da su ona statistički značajno zastupljenija među djecom bez roditeljskog staranja, a posebno među djecom smještenom u institucije.⁶¹ Djeca koja žive u siromaštvu, djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca bez pratnje i djeca razdvojena od porodica te romska djeca kao ranjive kategorije nesrazmjerno su razdvojena od svojih roditelja u odnosu na druge.

Ostvaren je napredak u usklađivanju pravnog okvira u BiH sa Smjernicama UN-a o alternativnom zbrinjavanju djece.⁶² Entitetska i kantonalna ministarstva, u čijoj je nadležnosti socijalna zaštita, provela su obuke o hraniteljstvu, dok je nekoliko domova za djecu počelo proces transformacije koji prati i uspostljanje usluga za zaštitu djece i porodica koji treba da budu zamjena za dugotrajnu institucionalnu brigu. Stavovi društva u vezi sa nekim ključnim pravima djeteta ukazuju na određene pozitivne promjene. Istraživanje o znanju, stavovima i ponašanju u vezi sa djecom bez roditeljskog staranja iz 2018. godine bilježi porast u broju osoba zainteresovanih za hraniteljstvo, sa 5% 2013. godine na 11% 2018. godine, što je obećavajući podatak.

Hitno je potrebno poboljšati mehanizme kontrole jer se veliki procenat djece, uključujući djecu sa poteškoćama, i dalje smiješta u ustanovesocijalne zaštite. To ukazuje na manjkavosti u upućivanju djece i porodica na odgovarajuće službe ili obezbijedivanje modela adekvatne brige, u preusmjeravanju djece iz nepotrebnog smještaja u alternativnu brigu i u smanjenju broja djece koja se zbrinjavaju u ustanovama. Do danas je samo 23% centara za socijalni rad potpisalo protokole o saradnji u oblasti preventivne zaštite djece pod rizikom od razdvajanja.⁶³ Za deinstitucionalizaciju koja će se fokusirati na prevenciju i povratak djece u svoje porodice te nastavak transformacije domova za djecu, potrebna su veća ulaganja i snažnija opredjeljenost.

7.5 Djeca u pokretu

U periodu od januara do decembra 2019. godine, u BiH ušlo je 53.000 osoba nakon zatvaranja migracionih ruta. Većina ih je stigla kopnom iz Srbije i Crne Gore preko neslužbenih graničnih prelaza. Njih 8600 dočekalo je kraj 2019. godine u BiH, a među njima gotovo 1000 djece izbjeglica i migranata, od kojih je 30% bez pratnje ili je razdvojeno od svojih porodica. Institucije nisu mogle u potpunosti odgovoriti na ovu situaciju pa su mnoge usluge pružile Agencije UN-a i nevladine organizacije, uz podršku međunarodne zajednice, uključujući privremeni smještaj, hranu, zdravstvenu njegu i zaštitu.

Mnoga djeca i njihovi roditelji prošli su kroz teška i traumatska iskustva u državama iz kojih dolaze. Od 8600 izbjeglica i migranta koji su sa decembrom 2019. godine ostali u BiH, oko 3500 smješteno je u privremenim prihvatnim centrima, a gotovo 5000 ih boravi u privatnom smještaju i/ili na otvorenom. Nedovoljni i neadekvatni prihvatni centri, preopterećeni sistemi dječije zaštite i azila i rastuća ksenofobija izlažu djevojčice i dječake većim sigurnosnim rizicima koji uključuju fizičko i rodno zasnovano nasilje, trgovinu ljudima i ostale oblike iskorištavanja

⁶¹ UNICEF, „Situaciona analiza o djeci pod rizikom od gubitka porodične brige i djeci bez roditeljskog staranja u BiH“, 2017.

⁶² Na primjer: Strategija unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja u Republici Srpskoj 2015–2020; Smjernice o specijalizovanom hraniteljstvu u Republici Srpskoj, 2014; Strategija deinstitucionalizacije i transformacije ustanova socijalne zaštite u Federaciji BiH (2014–2020); Politika za razvoj hraniteljstva u Federaciji BiH; i Zakon o hraniteljstvu u Federaciji BiH iz 2018. godine

⁶³ UNICEF, „Situaciona analiza o djeci pod rizikom od gubitka porodične brige i djeci bez roditeljskog staranja u BiH“, 2017.

8. Pravo na jednake mogućnosti

8.1 Socijalna zaštita

Više od jedne polovine stanovništva u BiH suočavalo se s rizikom od siromaštva ili socijalne isključenosti u 2010. godini,⁶⁴ a nema naznaka da se situacija od tada značajno promijenila. Djeca su među najranjivijim kategorijama jer se među njima konzistentno bilježe veće stope siromaštva u odnosu na opću populaciju (30,6% u 2011. godine u odnosu na 23,4% ukupne populacije). Naknade iz socijalne pomoći čine oko 4% BDP-a, pri čemu se oko tri četvrtine isplaćuje boračkoj populaciji i njihovim porodicama. Stvarna izdvajanja za porodice s djecom, osobe sa neratnim invaliditetom, te druge ranjive kategorije u BiH iznose između 1% i 1,2% BDP-a i najniža su u regiji. Socijalna isključenost porodica iz ruralnih sredina, romskih porodica s djecom i djece sa poteškoćama u razvoju je višedimenzionalna. Iako se u Republici Srpskoj bilježi napredak u reformama zakonodavstva u oblasti socijalne i dječije zaštite kojima se nastoje poboljšati novčane naknade za djecu i obuhvat tim naknadama, nacrt Zakona o podršci obiteljima s djecom u Federaciji BiH usvojen je tek u februaru 2020. godine.

Ekonomski rast posljednjih godina općenito je bio pozitivan za osobe koje žive u siromaštvu, zahvaljujući prihodima od sopstvenog rada i socijalnim transferima. To, međutim, nije dovelo do značajnijeg smanjenja siromaštva, a ni socijalni transferi nisu usmjereni dovoljno one kojima su potrebni. Najsiromašniji kvantil stanovništva korisnici su tek 17% nedoprinosnih naknada, dok najbogatiji kvantil prima 20%.⁶⁵ Stopa siromaštva u ruralnim sredinama (20,5%) je skoro dvostruko veća od stope siromaštva u urbanim sredinama (11,3%).

8.2 Sistemi socijalne zaštite

U skladu sa Ustavom BiH, socijalna zaštita u nadležnosti je Federacije BiH, Republike Srpske, Brčko distrikta BiH i 10 kantona, što za posljedicu ima neravnomjernu pokrivenost novčanim davanjima i uslugama socijalne zaštite u državi i različit kvalitet tih usluga. Socijalna pomoć u BiH podrazumijeva porodične i dječije naknade, naknade za boračku populaciju,⁶⁶ socijalne penzije i druge socijalne usluge. Kriteriji za primanje novčane naknade, njena dostupnost, efikasnost i iznos određuju se prema prebivalištu, a ne stanju potrebe. Osobe sa invaliditetom u BiH dijele se na tri kategorije: ratne vojne invalide, civilne žrtve rata i neratne invalide. Djeca spadaju u ovu posljednju kategoriju. Iako sve osobe sa invaliditetom imaju slične potrebe, njihova prava i naknade koje primaju značajno se razlikuju ovisno o tome kojoj kategoriji pripadaju, jer se prioritet daje osobama sa ratnim invaliditetom, dok ostale civilne kategorije, uključujući djecu, nisu adekvatno obuhvaćene.

Novčana davanja u oblasti socijalne zaštite nisu uvijek dobro usmjerena i nisu dostupnamnogim porodicama u stanju potrebe zbog restriktivnih kriterija u pogledu

⁶⁴Bartlett, William, „Gap analiza u oblasti socijalne zaštite i inkluzivnih politika u Bosni i Hercegovini“, UNICEF, 2013, str. 13, tabela 2.

⁶⁵Zapadni Balkan Redovni ekonomski izvještaj br. 15

⁶⁶Prema studijama Svjetske banke o socijalnoj zaštiti u BiH, naknade za boračku populaciju dio su nedoprinosnih socijalnih transfera koji se obračunavaju kao dio naknada iz socijalne pomoći.

zadovoljavanja uslova, složenih i često skupih administrativnih procedura, ograničenog geografskog obuhvata ili jednostavno zbog neinformisanosti porodica o novčanim naknadama, uslugama i njihovim pravima. Dok su u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH sistemi centralizirani i dječije naknade se isplaćuju na jednakopravnoj osnovi, u Federaciji BiH isplata ovih naknada značajno varira od kantona do kantona. Rad pružalaca usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou otežavaju brojne poteškoće koje se odnose na ljudske, finansijske i tehničke kapacitete. Usluge socijalne zaštite, naročito za marginaliziranu i ranjivu djecu (uključujući djecu iz manjinskih grupa ili ruralnih područja, djecu sa poteškoćama u razvoju i djecu migrante) su malobrojne, a tamo gdje postoje, često su preopterećene zbog nedovoljnog vremena i resursa što utiče na njihov kvalitet i opštu dostupnost.

Socijalna zaštita u BiH usmjerena je više na ublažavanje gubitaka, a manje na upravljanje rizicima od katastrofa. Poplave koje su pogodile BiH 2014. godine zatekle su sisteme socijalne zaštite nespremnim, što se najviše odrazilo na ranjive kategorije.. Sektor socijalne zaštite nije raspolagao uputstvima, procedurama ili kodeksima postupanja zbog čega su socijalni radnici u nastojanju da udovolje potrebama pogođene populacije bili preopterećeni. Malo je dokaza da je sektor od tada poboljšao svoje kapacitete za djelotvorno ublažavanje posljedica eventualne krize i pružanje adekvatne pomoći ranjivim populacijama. Sektor socijalne zaštite, između ostalog, nema dovoljne interne kapacitete za pružanje podataka o ranjivim populacijama i njihovim prebivalištimu u svrhu procjene opasnosti i rizika, što se negativno odražava na spremnost i planiranje programa i odgovora na katastrofe.

8.4 Ranjive grupe

Društvene norme o ksenofobiji, rodno zasnovanom nasilju i potrebama djece sa poteškoćama u razvoju, te stigma i sram, doprinose diskriminatornim stavovima spram ranjivih kategorija među koje se ubrajaju romska djeca, djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca u sukobu sa zakonom i djeca u pokretu. Siromaštvo i isključenost otežavaju pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, porodičnoj brizi, sistemu pravde i drugim uslugama, dok se određene grupe djece suočavaju sa većim preprekama u odnosu na druge. Prema klasifikaciji centara za socijalni rad, 9% djece bez roditeljskog staranja pripadnici su manjinskih grupa, a većina njih su Romi.

8.4.1 Manjine

Prava pripadnika nacionalnih manjina garantovana su Ustavom. Parlamentarna skupština BiH usvojila je Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina 2003. godine. Shodno tome, država se obavezala na poštivanje, zaštitu, očuvanje i razvoj etničkog, kulturnog i vjerskog identiteta svih 17 priznatih nacionalnih manjina. Federacija BiH i Republika Srpska imaju svoje zakone o zaštiti nacionalnih manjina.

BiH je 2010. godine ratificirala Okvirnu konvenciju Vijeća Evrope za zaštitu nacionalnih manjina i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima. Unatoč tome, BiH nema strateški dokument za nacionalne manjine koji pokriva cijelu zemlju. Institucionalni okvir postoji, ali su njegovi kapaciteti za učešće u kreiranju politika ograničeni. Ne postoje

sveobuhvatni podaci o civilnom, političkom i socio-ekonomskom položaju nacionalnih manjina.

Romi su najveća manjinska grupa u BiH⁶⁷ i najviše su socijalno, ekonomski i politički marginalizirani u državi. Tri puta je veća vjerovatnost da će romska djeca živjeti u siromaštvu u odnosu na drugu djecu, te je pet puta veća vjerovatnost da će biti pothranjena i dva puta su podložnija zastoju u rastu. Stopa pohađanja osnovne škole za jednu trećinu je manja među ovom populacijom u odnosu na većinsku populaciju.

Strategija za Rome usvojena je 2005. godine i provodi se u skladu sa Akcionim planom za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017-2020 i Okvirnim akcionim planom o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u BiH 2018-2022. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice izdvaja oko 1,2 miliona eura svake godine za finansiranje aktivnosti vezanih za Rome, a toliko izdvajaju i entiteti, kantoni i opštine te međunarodne organizacije, naročito kada se radi o rješavanju stambenih pitanja. Unatoč napretku koji je ostvaren u posljednjem periodu, uslovi u stambenim objektima u kojima žive Romi i dalje su neadekvatni. Mnogi od njih stanuju u neformalnim naseljima bez pristupa vodi i struji. Legalizacija tih naselja ne odvije se svugdje istom dinamikom. Romske djevojčice i žene posebno su izložene višestrukim oblicima diskriminacije.

Marginalizaciji romske djece doprinose loši životni uslovi, nedostaci u pristupu zdravstvenoj zaštiti i korištenju zdravstvenih usluga, obrazovanju, socijalnoj zaštiti i drugim uslugama. Značajan udio romskih domaćinstava suočava se sa neizvjesnošću u pogledu osiguranja hrane,⁶⁸ što za posledicu ima izuzetno velik broj pothranjene romske djece i djece sa zastojima u razvoju. Zahtjevi u pogledu upisa u matične knjige kontinuiran su problem za Rome. Pronalazak posla dodatno otežavaju predrasude i nizak stepen obrazovanja.

8.4.2 Djeca sa poteškoćama u razvoju

Osobe sa invaliditetom su među najranjivijim populacijama u BiH. Iako je BiH usvojila i ratificirala Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i njen Fakultativni protokol, potrebni napredak u ovoj oblasti teško se postiže, a mnoga prava iz Konvencije ostaju nerealizirana. Iako bh vlasti, međunarodne i nevladine organizacije u BiH ulažu velike napore da poprave ovu situaciju, da bi osobe sa invaliditetom mogle realizovati svoja prava na ključne usluge i punopravno učestvovati u životu društva na jednakoj osnovi sa drugima potrebno je otkloniti brojne prepreke koje to trenutno onemogućavaju.

U BiH nema zajedničke definicije invaliditeta niti jasnog shvatanja socijalnog modela invaliditeta. Također ne postoji standardizovana metodologija za procjenu invaliditeta, niti zajedničko shvatanje metodologije koja se zasniva na funkcionalnoj procjeni djece. Jezik koji se koristi u opisu invaliditeta često je isključivo medicinski.

⁶⁷ Iako je teško utvrditi tačan broj Roma u BiH, prema Popisu stanovništva iz 2013. godine u BiH živi 12.583 Roma. Međutim, prema procjenama opština i romskih udruženja, broj Roma kreće se između 35.000 i 45.000. Ove nepodudarnosti u podacima dodatno doprinose marginalizaciji i otežavaju adekvatno usmjeravanje usluga.

⁶⁸ Domaćinstvo je osigurano hranom ako nijedan član domaćinstva nije otišao spavati gladan u prethodnom mjesecu zbog troškova hrane.

Djeca sa poteškoćama u razvoju teško ostvaruju jednakopravan položaj u društvu jer polovina stanovništva u državi smatra da bi trebala biti zbrinuta u institucijama i da ne trebaju pohađati školu zajedno sa njihovom djecom. Tek manji broj građana smatra da inkluzija djece sa poteškoćama u svakodnevni život ima određene prednosti, a više od pola ne bi pristalo da im se sin ili kćerka vjenčaju sa osobom koja ima invaliditet.⁶⁹ Djeca sa poteškoćama nisu u mogućnosti da efektivno ostvaruju svoja prava na zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i socijalnu zaštitu. Vrlo je malo ili nikako javnog zagovaranja. Primjenjivi zakoni su u većini slučajeva diskriminatorni jer prava koja proizilaze iz invaliditeta nisu jasno definisana i implementirana, što osobe sa invaliditetom iz ugla propisa čini nevidljivim u društvu i podložnim zlostavljanju i zanemarivanju.

Osobe sa invaliditetom u BiH svrstavaju se u tri kategorije: ratni vojni invalidi, civilne žrtve rata i osobe sa neratnim invaliditetom. Premda su im potrebe u većini slučajeva slične, prava i naknade koje primaju ovisno o kategoriji kojoj pripadaju značajno se razlikuju.

Djeci sa poteškoćama nisu osigurana pomagala za komunikaciju te podrška koja bi im omogućila učešće u društvu. Unatoč tome, posljednjih godina evidentni su određeni pomaci u socijalnoj inkluziji djece sa poteškoćama, između ostalog, kroz usvajanje novih zakona i politika, bolji pristup osnovnim socijalnim uslugama na konkretnim lokacijama i postepenu promjenu stavova u pozitivnom smjeru. Federacija BiH usvojila je novu Strategiju za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom (2016.-2021.), dok je Republika Srpska usvojila Strategiju unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj 2017-2026.

8.5 Lokalna samouprava

Pravni okvir o lokalnoj samoupravi u BiH u velikoj mjeri usklađen je sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi.⁷⁰ Lokalnu samoupravu regulišu entitetski propisi, odnosno kantonalni propisi u Federaciji BiH. Opšte odredbe su predviđene Ustavima te relevantnim kantonalnim propisima u Federaciji BiH, što ukazuje na složenost upravnih struktura u BiH.

Iako je lokalni nivo vlasti najbliži građanima, nedostatak systemske integracije sa višim nivoima te nedosljedno planiranje razvoja često dovodi lokalnu samoupravu u nejednak položaj u okvirima politika, javnih budžeta i usluga.

Proces integracija BiH u EU predstavlja izazov, ali i potencijal za razvoj lokalne samouprave te je vrlo važno ovom nivou vlasti pružiti podršku u pripremi za djelotvornu primjenu finansijske pomoći iz EU. Lokalne vlasti mogu biti pokretači razvoja sa proširenim kapacitetima i finansijskim resursima. Nedostatak jasnih okvira politika na višim nivoima (kanton, entitet i država) otežava proces lokalnog razvoja.

Unatoč brojnim izazovima i preklapajućim prioritetima, u trenutnom sistemu lokalne samouprave u BiH postoji potencijal za značajno poboljšanje efikasnosti. Revitaliziran pristup lokalnih vlasti treba da obuhvati socijalne, ekonomske i okolišne aspekte razvoja i

⁶⁹ UNICEF (2013), Istraživanje o znanju, stavovima i ponašanju (KAP).

⁷⁰ Osnovi zakoni u BiH su Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske i Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji BiH.

pružanja usluga, učvrsti operativne veze sa opštinskim budžetima i poboljša vertikalnu usklađenost. Obzirom da lokalne vlasti imaju ključnu ulogu u pružanju socijalnih usluga, planiranje lokalnog razvoja treba više da se oslanja na socijalnu inkluziju u vidu horizontalnog pristupa kako bi se ranjivim grupama, a naročito djeci i mladima, omogućilo da učestvuju u kreiranju i implementaciji politika.

Važno je napomenuti da lokalnom nivou nedostaju participatorni modeli za angažman djece i mladih u programe socijalne inovacije, planiranje modernih gradova, kreativni dijalog sa donositeljima odluka i mogućnosti u okviru sistema za prilagođavanje zajednica njihovim potrebama. Lokalni budžeti i ulaganja nisu usmjereni na programe koji se bave djecom i mladima. To doprinosi ekonomsko-socijalnoj stagnaciji i nedovoljnom učešću djece u lokalnom razvoju.

U konačnici, potrebno je uvesti temeljite promjene u planiranje na lokalnom nivou i mehanizme pružanja socijalnih usluga kako bi usluge i dalje bile dostupne ljudima u manjim zajednicama, a ujedno bile priuštive lokalnim vlastima. Za razvoj socijalne inkluzije i prevenciju demografskog pada potrebno je uvesti inovacije u pružanje usluga i osigurati učešće djece i mladih u razvoju njihovih vještina.⁷¹

9. Zaključci i preporuke

Analiza je ukazala na određene izazove s kojima se danas suočavaju djeca u Bosni i Hercegovini. Djeca su od ključne važnosti za budućnost države, a ulaganje u djecu preduslov za djelotvornu realizaciju svih njihovih prava. Iako se posljednjih godina u nekoliko oblasti dječijih prava bilježi napredak i dalje su prisutne velike disproporcije, naročito u odnosu na djecu iz romskih zajednica i drugu djecu koja se suočavaju sa ranjivostima zbog svoje dobi, spola, poteškoće u razvoju i mjesta stanovanja. Može se reći da u BiH ne postoji sistematsko praćenje pokazatelja koji se odnose na stanje dječijih prava. Ažurirani reprezentativni podaci nisu bili dostupni u pojedinim sektorima, što je predstavljalo jedno od ograničenja u ovoj analizi.

Obzirom da se BiH zalaže za postizanje ciljeva održivog razvoja do 2030. godine i nastavlja svoj putu ka članstvu u Evropskoj uniji, očekuje se da će to stvoriti dodatni zamah za poboljšanje životnih uslova za sve građane, uključujući djecu.

Naredne preporuke zasnovane su na ovoj analizi i u skladu su sa Zaključnim zapažanjima Komiteta za prava djece iz 2019. godine.

⁷¹ Ukoliko, dugoročno gledano, prosječne stope migracije iz perioda od 1960. do 2015. godine ostanu iste, sve zemlje podregiona mogle bi izgubiti između 7% (Crna Gora) i 51% (Bosna i Hercegovina) svog stanovništva do 2060. godine (-31% regionalni prosjek) - Publikacija EU: Predviđanja demografskog kretanja i ljudskog kapitala u 21. vijeku, procjena rađena 2018. godine za 201 zemlju, Wolfgang Lutz, Anne Goujon, Samir KC, Marcin Stonawski, Nikolaos.

Ključne preporuke

Poboljšati dostupnost, kvalitet i primjenu statističkih i administrativnih podataka u svrhu izrade i implementacije politika zasnovanih na dokazima. Konkretno:

- Poboljšati praćenje realizacije dječijih prava, između ostalog, kroz redovnije prikupljanje podataka, analizu i korištenje pokazatelja o realizaciji dječijih prava u svim sektorima.
- Poboljšati dostupnost podataka i načina na koje se mjeri siromaštvo među djecom kao i analizu fiskalnog prostora.
- Poboljšati način prikupljanje podataka usmjerenih na djecu i analizu uzroka dječijeg siromaštva i socijalnog isključenja koji su vezani za životnu sredinu.
- Poboljšati administrativne sisteme za tačnije utvrđivanje broja djece u alternativnoj brizi, njihovo praćenje i izvještavanje o njihovom smještaju u alternativnoj brizi, kako bi usluge bile više zasnovane na dokazima, kao i odgovori u politikama, a sve u svrhu smanjenja broja djece u alternativnoj brizi (naročito institucionalnog tipa), prevenciju razdvajanja porodica gdje je to moguće, te zbrinjavanje djece, ako je to neophodno, u primjerene aranžmane alternativne brige, po mogućnosti porodičnog tipa, koja je u njihovom najboljem interesu.
- Ulagati u robustne, razvrstane podatke i dokaze koji daju uvid u obim i prirodu nasilja nad djecom, ubrzati napredak u proširenju perspektivnih programa i strategija uz blagovremeno i djelotvorno praćenje napretka ka realizaciji rezultata ciljeva održivog razvoja.

Raditi na otklanjanju društvenih normi koje onemogućavaju realizaciju prava djece i žena:

- Poduzimati mjere ka razbijanju društvenih normi koje opravdavaju nasilje nad djecom kroz kampanje javnog informisanja i programe edukacije za roditelje, podizanje svijesti o težini i dugotrajnosti posljedica nasilja po djecu, njihovo zdravlje, razvoj i uspjeh u školi, te o prednostima pozitivnog roditeljstva.
- Zalagati se za promjenu društvenih normi kako bi se djeci osigurao jednak pristup pravdi, između ostalog, kroz primjenu holističkog i prilagođenog pristupa koji djeci, naročito onoj u ranjivom položaju, omogućava pristup sistemu pravde. Mišljenje djece treba da bude među prioritetima, kako bi i sama djeca postala aktivni učesnici u oblasti politika i programiranja koje podrazumijeva pristup pravdi.
- Povećati svijest o štetnim posljedicama dječijeg braka po djecu, naročito među romskom populacijom, u saradnji sa organizacijama civilnog društva i i liderima romskih zajednica.
- Raditi na otklanjanju diskriminatorских stavova prema djeci sa poteškoćama u razvoju, djeci Romima i drugoj djeci u nepovoljnom položaju, koji djecu odvrćaju od školovanja.
- Raditi na tome da kreatori politika, praktičari u svim sektorima i opšta javnost pravilno shvataju socijalni model invaliditeta.
- Jačati već postojeću svijest o važnosti vakcinacije, dojenja, dobre ishrane i pozitivnog roditeljstva.
- Jačati već postojeću svijest i produbiti razumijevanje o značaju smanjenja opasnosti od katastrofa, prilagođavanja klimatskim promjenama i ublažavanja klimatskih promjena, te o mjerama za smanjenje zagađenja zraka.

Poboljšati zakonodavstvo, politike i programe u sljedećim oblastima:

- Razviti BiH program za praćenje provedbe Zaključnih preporuka Komiteta Ujedinjenih nacija za prava djeteta iz 2019. Godine.
- Osigurati sveobuhvatnu primjenu Smjernica o najboljim interesima djeteta.
- Razraditi i usvojiti sveobuhvatnu stratešku viziju i okvir politika za dječiju zaštitu na nivou države, entiteta i distrikta.
- Zakonski izričito zabraniti sve oblike fizičkog kažnjavanja u svim okruženjima.
- Uskladiti zakone koji se primjenjuju na slučajeve nasilja u porodici u entitetima, Brčko distriktu BiH i kantonima.
- Izmijeniti i dopuniti porodične zakone u entitetima i Brčko distriktu BiH tako da više ne predviđaju izuzetke prema kojima je stupanje u brak dozvoljeno prije navršene 18. godine.
- Uskladiti odredbe krivičnih zakona koje se odnose na obim seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, predviđene sankcije i zaštitu djece žrtava.
- Ratificirati Konvenciju o zaštiti djece i saradnju u oblasti međudržavnog usvajanja i izraditi i usvojiti sveobuhvatni pravni okvir kojim se reguliše usvajanje.
- Izraditi i usvojiti na nivou države, entiteta i distrikta sveobuhvatne akcione planove usmjerene na prevenciju svih oblika nasilja nad djecom te okvire za praćenje, evaluaciju i obračun troškova.
- Izraditi i usvojiti na nivou države, Federacije BiH i Republike Srpske i Distrikta Brčko strategije o pravdi za djecu te okvire za praćenje, evaluaciju i obračun troškova.
- Osigurati uvođenje regulatornih standarda za sve pružaoce zdravstvenih usluga.
- Izraditi standarde koji se odnose na broj zdravstvenih profesionalaca u svrhu bolje dostupnosti zdravstvenih usluga.
- Osigurati jednoobrazni paket osnovnih zdravstvenih usluga i minimalne standarde kvalitete njege i usluga.
- Povećati izdvajanja za preventivnu zdravstvenu zaštitu, uključujući imunizaciju te programe koji se odnose na rani rast i razvoj (ECD)/ranu intervenciju (ECI) i prehranu.
- Poboljšati pristup službama za rano otkrivanje i intervenciju u svim sektorima, od zdravstva, obrazovanja do socijalne zaštite.
- Osigurati jednak pristup predškolskom odgoju i obrazovanju u manje razvijenim sredinama.
- Poboljšati ukupni kvalitet obrazovanja i osigurati bolju usklađenost između sistema obrazovanja i tržišta rada.
- Poboljšati pristup obukama prije i nakon stupanja u službu za nastavni kadar, kao i pristup samom nastavnom kadru.
- Uskladiti procedure za procjenu poteškoća u razvoju kod djece sa metodologijom Međunarodne klasifikacije funkcionisanja, onesposobljenosti i zdravlja.
- Osigurati adekvatnost dječijeg dodatka i njegovu sveobuhvatnu pokrivenost.
- Raditi na daljem razvoju i sveobuhvatnoj primjeni informacionih sistema u upravljanju u svrhu izrade politika i donošenja odluka u svim sektorima.
- Ojačati institucionalne kapacitete sistema socijalne zaštite i sisteme monitoringa.
- Izraditi i budžetirati strategije i politike socijalne zaštite i inkluzije na svim relevantnim nivoima.

- Razjasniti uloge i odgovornosti sektora socijalne i dječije zaštite, obrazovanja i zdravstva u kontekstu smanjenja opasnosti od katastrofa te politika, strategija i programa koji se bave klimatskim promjenama u BiH.

Poboljšati pokrivenost uslugama i kvalitet usluga, uključujući sljedeće:

- Poboljšati kvalitet alternativne brige porodičnog tipa koja može podrazumijevati zbrinjavanje u srodničke ili hraniteljske porodice, odmor za njegovatelje i smještaj u male grupne domove. Transformirati sve velike domove za djecu bez roditeljskog staranja i djecu sa poteškoćama u centre koji pružaju preventivne usluge i usluge podrške porodicama umjesto institucionalne brige.
- Pružiti odgovarajuću podršku za osiguranje socijalne integracije mladih koji izlaze iz alternativne brige.
- Izdvojiti dovoljne resurse- kadrovske, finansijske i tehničke, za efikasnu provedbu Smjernica o vođenju slučaja i zaštiti djece u centrima za socijalni rad radi utvrđivanja slučajeva nasilja nad djecom i zlostavljanja djece te izvještavanja, prevencije i praćenja.
- Pružiti specijaliziranu podršku djeci žrtvama seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući psihološko savjetovanje, rehabilitaciju i pomoć u socijalnoj integraciji, te poticati sudove da u slučajevima kada djeca trebaju da svjedoče koriste multiagencijske aranžmane prilagođene djeci.
- Poboljšati dostupnost nesudskih mjera djeci optuženoj za počinjenje krivičnog djela, što uključuje diverzione mjere, medijaciju i savjetovanje te promovirati primjenu nepritvorskih sankcija za djecu, kao što su uslovna sloboda ili društveno koristan rad gdje god je to moguće.
- Osigurati dovoljno resursa- kadrovskih, finansijskih i tehničkih, za povećanje kapaciteta i poboljšanje uslova u javnim centrima i privremenim prihvatnim centrima za smještaj djece migranata i tražilaca azila, uključujući djecu bez pratnje i djecu razdvojenu od njihovih porodica, te osigurati da su pružene usluge u prihvatnim centrima po mjeri djece i prilagođene njihovoj dobi. Također je potrebno osigurati da djeca koja traže azil imaju pristup zdravstvenim uslugama, psihosocijalnoj pomoći i obrazovanju, i jednak pristup ovim uslugama izvan prihvatnih centara.
- Poboljšati jednak pristup djece pravdi, između ostalog, kroz osiguranje besplatne pravne pomoći, kako bi sva djeca, uključujući i djecu Rome, djecu sa poteškoćama u razvoju i djecu migrante i tražioce azila, uživala jednake prednosti sistema pravde koji je prilagođen djeci i mogla potraživati obeštećenje u slučaju da su im prava narušena.
- Raditi na rješavanju problema vezanih za zalihe vakcina i ograničen broj pedijatarata.
- Unaprijediti kapacitete službi za rani rast i razvoj, rano otkrivanje zastoja u razvoju i ranu intervenciju.
- Pobriniti se da djeca u vrtićima i školama imaju optimalnu prehranu.
- Osigurati adekvatan pristup majki i djece zdravstvenim uslugama, što podrazumijeva jednak pristup ovim uslugama za ranjive populacije poput Roma i djece sa poteškoćama u razvoju.
- Osigurati besplatne usluge predškolskog odgoja i obrazovanja koje su privlačne roditeljima.
- Osigurati besplatne udžbenike i školski prevoz kako bi se djeci iz porodica sa malim prihodima olakšao pristup školovanju.

- Izraditi udžbenike koji promovišu vrijednosti univerzalnih ljudskih prava i demokratske principe i razvijaju kritičko promišljanje.
- Promovisati primjenu novih tehnologija u nastavi.
- Uskladiti srednje i visoko obrazovanje sa potrebama tržišta rada.
- Poboljšati obuke za nastavni kadar koje se provode prije i poslije stupanja u službu, u skladu sa Zajedničkim Evropskim načelima za kompetencije i kvalifikacije nastavnika.
- Osigurati da ranjiva djeca i porodice ostvaruju pravo na naknade iz socijalne pomoći i da su im dostupne usluge socijalne zaštite.
- Promovisati informacije o socijalnoj pomoći koja je dostupna ranjivim grupama, naročito djeci sa poteškoćama u razvoju i djeci Romima i njihovim porodicama.
- Jačati referalne mehanizme za podršku djeci sa poteškoćama i drugoj ranjivoj djeci i njihovim porodicama.
- Unaprijediti kapacitete centara za socijalni rad za pružanje usluga socijalne skrbi.
- Ojačati mehanizme podrške i pronalaska osoba u stanju potrebe, naročito onih najranjivijih, prije, tokom i nakon vanredne situacije.
- Poboljšati mjere prevencije, spremnosti i odgovora na katastrofe, klimatske promjene i zagađenje zraka.

Poboljšati mehanizme međusektorske saradnje i upravljanja kako bi se djeci pružila podrška u potraživanju njihovih prava, naročito kada se radi o višestrukim preklapajućim ranjivostima.

Konkretno:

- Poboljšati koordinaciju na svim nivoima, odnosno između različitih upravnih jedinica, sektora te vladinih institucija i civilnog društva, kako bi se osigurao multisektorski pristup prevenciji i odgovoru na nasilje, zlostavljanje i iskorištavanje djece.
- Povećati svijest među djecom i mladima o tome kako i gdje mogu potražiti pomoć u slučaju da dožive ili vide nasilje, zlostavljanje i iskorištavanje, te o tome kako mogu tražiti obeštećenje u slučaju da su im prava narušena.
- Uspostaviti i promovisati integrisane sisteme socijalne zaštite i inkluzije, naročito na lokalnom nivou, kako bi se osigurala holistička podrška, koja je usmjerena na kvalitet i dostupnost socijalnih usluga, naročito za marginaliziranu i ranjivu djecu.
- Promovisati multisektorsku saradnju, naročito u oblasti ranog rasta i razvoja, s težištem na ranom otkrivanju zastoja u razvoju i ranoj intervenciji, kako bi se osigurala primjena pristupa usmjerenog na dijete.
- Poboljšati saradnju sa privatnim sektorom u promociji dječijih prava i principa poslovanja u kontekstu društveno odgovornog poslovanja.